

Knekelhuis Cambodja

In het kader van haar Internationale Dag voor Volken in Nood nodigde Artsen zonder Grenzen een aantal gerenommeerde schrijvers en fotografen uit om een land te bezoeken waar de organisatie actief is. Als tweede duo berichten de Nederlandse schrijver Tim Krabbé en de Vlaamse fotograaf Carl De Keyzer over Cambodja, het land van de tempels van Angkor en de knokentorens van de Rode Khmers.

Toen ik van wintersport terugkwam, vertelden vrienden me dat er een prijs van achtduizend dollar op mijn hoofd was gezet. Ik zou immers op uitnodiging van Artsen zonder Grenzen naar Cambodja gaan, waar de Rode Khmer van Pol Pot nog steeds van plan is de heilstaat, die Cambodja van 1975 tot 1979 was, en die aan anderhalf miljoen Cambodjanen het leven kostte, opnieuw te vestigen. Moord op westerlingen, om hun regering te straffen voor hulp aan de legale regering, is één van hun taktieken.

Op zoek naar dit bericht vond ik een ander bericht over Cambodja: de Rode Khmer had een trein overvallen en negen passagiers vermoord. En het verhaal over de hoofden bleek letterlijk opgevat te moeten worden: een afgehaakt westers hoofd levert de Rode Khmer-strijder een premie van achtduizend dollar op, of veertig jaarsalarissen. Ik faxte naar Phnom Penh dat mijn achting voor Artsen zonder Grenzen zeer was gestegen, en dat ik misschien toch maar niet kwam.

Ik koos Cambodja omdat het exotisch klonk, en omdat het me er relatief veilig leek. Het is een van de armste en zieligste landen van de wereld. In de laatste dertig jaar doorstond het de bombardementen van Amerika (1969-'73: driehonderdduizend doden), het regime van Lon Nol met gevechten tegen Vietnam en de guerrilla van de Rode Khmer (1970-'75: enkele honderdduizenden doden), Pol Pot (1975-'79: anderhalf miljoen doden, een half miljoen vluchtelingen), de Vietnamese bezetting van 1979 tot 1989, en pas de laatste vijf jaar een wankele democratie met nog steeds duizenden doden per jaar door de voortgaande guerrilla van de Rode Khmer.

Koning Norodom Sihanouk zelf had gezegd dat zijn land niet veilig is voor toeristen, en in juli was er een trein overvallen waarbij een tiental Cambodjanen werd gedood en drie westerse toeristen, een Engelsman, een Australiër en een Fransman, werden gekidnapten. Hoewel er losgeld was betaald, werden ze in oktober vermoord teruggevonden. Het waren niet de eerste westerse toeristen die in 1994 vermoord werden of spoorloos verdwenen. Niet altijd was dat met zekerheid het werk van Rode Khmers. Er zijn ook gewone bandieten, die soms met de Rode Khmer, soms met het reguliere leger samenwerken. Het leger zou soms wapens aan de Rode Khmer verkopen, met hen samenwerken (bij de trein-aanslag was daar een vermoeden van), en een enkele maal zelfs als Rode Khmer optreden.

En dat nog afgezien van de mijnen. Er liggen er nog zo'n tien miljoen in Cambodja, en dagelijks worden er boeren op hun rijstvelden opgeblazen. Daar sterven ze lang niet altijd aan. De Rode Khmer gebruikt graag mijnen die er slechts een been afblazen; een zwaargewonde is de vijand meer tot last dan een dode.

Ik las ook dat het in Phnom Penh sinds kort verboden was om

schrijlings achter op bromfietsen te zitten, omdat zo gemakkelijker geschoten en granaten gegooid kan worden.

In Amsterdam had ik al Maurits van Pelt ontmoet, een 39-jarige jurist die *chef de mission* is van de gekombineerde Nederlands-Belgisch-Zwitserse missie van MSF (Médecins Sans Frontières) in Cambodja. Ik zei hem dat ik géén idealist ben en geen held, en dat ik er ook tegenop zag om in landen als Cambodja met binnelandse luchtvaartmaatschappijen te vliegen.

"Daar heb je helemaal gelijk in", zei Van Pelt. "Die veertig jaar oude Antonov waarmee ik iedere keer van Phnom Penh naar Battambang vlieg... je vraagt je af hoe dat ding aan elkaar blijft hangen. Hij is nog nooit gevallen, dat is het beste wat ik ervan kan zeggen. Maar je moet natuurlijk wel zien wat wij in de provincie doen. Je kan daar met de auto komen, maar (hij tekende een kaartje) dan moet je over deze weg. En hier zit Rode Khmer, en daar ook, dus ze steken die weg af en toe over. En als ik moest kiezen tussen een plane-crash en de Rode Khmer, dan kies ik de plane-crash."

Dat trok me over de streep. En nu belde hij dat ik niet in die nieuwe overvallen trein had kunnen zitten: MSF verbiedt het medewerkers en gasten de Cambodjaanse treinen te nemen. Vanwege de dynamiet-aanslagen zijn de eerste twee wagons van die treinen altijd leeg – beter gezegd: gratis. De armen maken daar op hoop van zegen gebruik van.

Wetend dat ik schaaak, vertelde Van Pelt ook over een Cambodjaanse schaakkampioen (in de Thaise variant van het spel) tegen wie misschien een partij zou kunnen worden gearrangeerd, en die zijn kracht pleegt te onderstrepen door te zeggen dat degenen die hem verslaat, hem mag doodmaken. Of het omgekeerde ook het geval was, kon Van Pelt niet zeggen.

"Ik kom", stamelde ik.

Phnom Penh maakt bij het eerste binnenrijden een overweldigende indruk op me. Misschien omdat ik voor het eerst in Azië ben, maar toch: het verschil met Bangkok, waar Carl De Keyzer en ik hebben overnacht, is enorm. Daar heb je het wolkenkrabberlandschap van de moderne wereldstad, en staan de auto's bumper aan bumper. De brede boulevards van Phnom Penh, waar gaten in zitten ter grootte van kraters, zijn vooral gevuld met zeeën van brommertjes, fietstaxi's, karretjes, motorfietsjes. Alles rijdt dwars door elkaar, voegt in zonder op of om te kijken, toetert elkaar van de weg, zonder dat er ooit iemand boos wordt. Aan weerszijden is een dunner stroom spookrijders die geen zin hebben om helemaal in te voegen. Bij de kruispunten wurmen al deze stromen verkeer zich door elkaar heen (in heel Phnom Penh zijn maar twee of drie stoplichten), op een manier waar ik mijn lachen niet bij kan houden, maar ik weet dat er ontzaglijk veel verkeersongelukken gebeuren.

Overal stalletjes, winkeltjes, cafés, kioskes, mannen die brommers zitten te repareren, naakte kinderen die zitten te knikkeren, en in de zijstraten open vuilnisbellen, varkens, kippen.

Voor Tuol Sleng, een oude Franse koloniale school, later de martelkamers van Pol Pot, en nu tot museum gemaakt, staan bedelaars met kunstbenen. Er is nooit iemand uit ontsnapt. Een vleugel bevat de verhoorkamers waarin de Vietnamezen bij hun intocht in 1979 de laatste veertien doorgemartelden vonden. Foto's van hoe ze gevonden werden, hangen aan de muur. De kettingen die de martelbedden van het publiek afschermden, zijn allemaal al lang gestolen. De martelwerktuigen liggen er nog. Op een muur staat een formule om Fahrenheit in Celsius om te rekenen – van toen hier nog een school was? Andere celmuren hangen vol met tientallen, honderden foto's van Cambodjanen die net zijn binnengebracht en die in doodangst de gevangenisfotograaf aankijken. Mannen, vrouwen, grijsaards, kinderen, baby's. Er is ook een collage schieff en zelfs ondersteboven opgeplakte foto's van tijdens de martelingen omgekomen gevangenen. Naast een uit schedels bestaande landkaart van Cambodja staat een lijst met aantallen slachtoffers. Het zijn er drie miljoen, staat hier, en het regime van Pol Pot heeft ook aan drie miljoen koeien het leven gekost.

Maar het gruwelijkste in Tuol Sleng vind ik twee foto's die naast elkaar hangen, en die allebei zijn gemaakt op 17 april 1975, de dag dat de Rode Khmer Phnom Penh binnentrok. Op de linkerfoto rijden vrolijke bewoners met witte vlaggen mee op de Rode Khmer-tanks – op de rechterfoto, een paar uur later gemaakt, lopen bewoners, het hoofd gebogen, onder schot gehouden door Rode Khmer-soldaten, de stad uit. Want onmiddellijk nadat Phnom Penh was ingenomen, vaardigde Pol Pot een bevel uit van adembenemende stoutmoedigheid: de hoofdstad, waar op dat moment drie miljoen mensen woonden, moest worden ontruimd – zijn utopische Cambodja was een agrarische staat. Het geld werd afgeschafte, de Nationale Bank opgeblazen. Binnen drie dagen was de ontruiming voltooid, was Phnom Penh een spookstad, en waren er duizenden omgekomen bij de marsen naar hun werkbestemming.

Choeung Ek is een vroegere boomgaard, vijftien kilometer buiten Phnom Penh. De wegen erheen zijn onverharde paden met diepe kuilen waar we vaak stapvoets moeten rijden, en de chauffeur moet drie keer de weg vragen voor we er zijn.

Er zijn daar honderdnegenentwintig massagraven van de Pol Pot-tijd gevonden. In sommige van de kuilen staan bordjes als: '166 slachtoffers zonder hoofden'. Hier en daar ligt koeiestront, en overal steken stukjes halfvergane stof uit de grond. Kleding van de mensen die toen in de kuilen gegooid werden? Zijn de botten die in andere kuilen zichtbaar zijn, of zelfs los liggen, nog echt van deze *Killing Fields*, of is dat alles typische Cambodjaanse patos, zoals ook het cijfer van drie miljoen doden bij de schedelkaart van Tuol Sleng? Bij een hek, vlak bij een kuil, gaat onze chauffeur pissen.

Als gedenkteken staat er een hoge witte toren, met zeventien lagen schedels en botten van de negenduizend hier opgegraven mensen. Met een vreemde hang naar nauwkeurigheid zijn ze gesorteerd: een laagje 'mannen van 20 tot 30'; een laagje 'vrouwen van 30 tot 40'. De gids wijst gaten in de schedels aan, en demonstreert, met vechtsportkreunen, hoe de mensen doodgeslagen zijn.

Het hele land heeft vuile handen. Het is nog kort geleden. Verschillende ministers van de huidige

regering hadden een hoge functie onder Pol Pot. Er is een amnestie die op 15 januari afloopt en waar veel gebruik van is gemaakt. De opvallendste overloper was Chhouk Rin, de Rode Khmer-kommandant die in juli de trein waar die drie toeristen in zaten, heeft overvallen. Nu is hij bevelhebber in het regeringsleger, in het distrikt waar hij die overval heeft uitgevoerd. In een interview beweert hij dat het 'nummer 99' zelf was (Pol Pot) die het vasthouden van die drie beval.

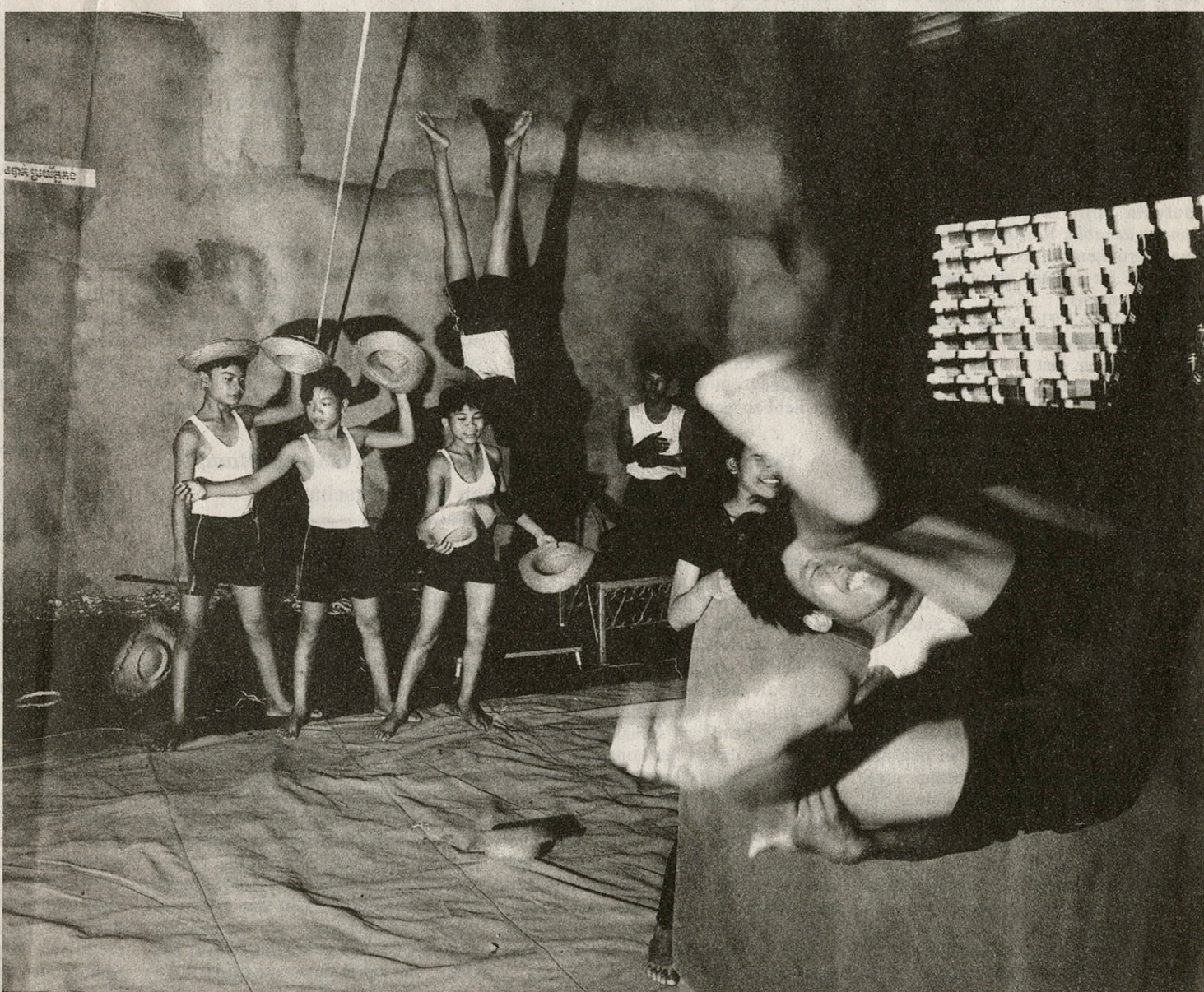
Vanuit een schuilplaats bij de Thaise grens, bewaakt door het Thaise leger, leidt Pol Pot nog steeds de Rode Khmer. Alle over-



Vluchtelingenkamp in Thmar Pouk: vrouwen en kinderen in open barakken.



Monniken maken een recentelijk gerestaureerde tempel schoon in Phnom Penh.



Een circusschool in het Instituut voor Schone Kunsten van Phnom Penh.



Het door Artsen zonder Grenzen gesponsorde ziekenhuis van Thmar Pouk.



Een AzG-medewerkster registreert gezinnen voor opname in het ziekenhuis.



Gehandicapte vrouw in Angkor Wat: oorlogsleed in het symbool van 's lands grandeur.

lopers die hem hebben meege- maakt, net als degenen die hem vroeger hebben gekend, beschrijven hem als innemend en hoffelijk. Hij is nu 66 en, niet zo lang geleden nadat zijn eerste vrouw krankzinnig was geworden, is hij hertrouwd met een vijfendertig jaar jongere vrouw. Hij heeft een dochtertje met haar en schijnt daar heel lief mee te zijn.

In Phnom Penh zal mijn hoofd dan misschien niet worden afgehakt, maar als we Van Pelt op een inspectietocht vergezellen naar enkele MSF-projecten in het noordwesten, dicht bij de Thaise grens, en ook dicht bij gebieden waar de Rode Khmer zich ophoudt, ben ik toch opnieuw bang. We vliegen naar de provinciehoofdstad Battambang, vanwaar we tachtig kilometer moeten rijden naar de kleinere plaats Sisophon.

Bij het uitrijden van Battambang passeren we slagbomen – het einde van de veiligheidszone. De weg, aan weerszijden waarvan nog veel mijnen moeten liggen, is druk met ossekaren, auto's, brommers met vijf mensen erop, brommers die karren vol mensen

voortrekken, naar school fietsende kinderen, een vrachtwagen met Joelende soldaten en zestien raketten die ons van de weg aftoert.

Van alle uitsteeksel van tegemoet komende vervoermiddelen denk ik even dat het de lopen van geweren zijn, en vaak zijn het dat ook, maar het kunnen ook de poten van een achter op een brommer vastgebonden, gelaten kijkend varken zijn. Zeer veel mannen en jongens, lang niet allemaal geüniformeerd, en soms alleen, rijden en lopen met geweren. De bruggen worden door groepjes soldaten bewaakt, en ook zomaar zitten er groepjes gewapende mannen langs de weg. Het zijn wachtposten, en tegelijk zelfbenoemde tolhuizen. Het gewone verkeer moet er stilhouden en betalen, maar er is een afspraak dat auto's van buitenlandse hulporganisaties dat niet hoeven te doen. Niet zo lang geleden zou een geblijnde auto langs al die checkpoints zijn gereden en de tolheffers hebben neergemaaid.

Zelf zijn wij niet gewapend; MSF doet dat uit principe niet. Het zou alleen maar tot escalatie kunnen leiden – wij moeten het doen met anti-mijnmatjes op de vloer, en een witte vlag achterop.

In de paar dagen die we in dit roerige deel van Cambodja doorbrengen (de divisie van de Rode Khmer die gezegd heeft een westerling te willen pakken, passeert soms deze wegen) leer ik de Artsen zonder Grenzen kennen als professionals, die zichzelf een in beginsel humanitaire taak hebben gesteld, maar die zich verder niet uitspreken over zichzelf doen.

In het ziekenhuis in Thmar Pouk verschoont, net als wij binnen komen lopen, een verpleger een verschrikkelijke kogelwonde in de hiel van een rechtepoot op zijn bed zittende man. Er is een groot gat in die voet waar enorme propen gaas ingaan en weer uitkomen. Met een pincet haalt de verpleger iets uit dat gat, dat met een tikje in een afvallemmer verdwijnt; een stukje bot. De patiënt is niet verdoofd. Zijn gezicht is afgrijselijk vertrokken, maar hij geeft geen kik. Van het bed ernaast kijken zijn vrouw en kind toe. Goedkeurend zien de MSF-mensen dat de verpleger plastic handschoenen aanheeft, maar waarschijnlijk doet hij met dit paar alle patiënten. De man is in zijn voet getroffen door een ricochetende kogel die zijn vrienden voor de grap in de grond schoten. Een paar bedden verder ligt een mijn-slachtoffer bij wie er net een been is afgehaald.

Een algemene ervaring van de artsen hier is dat er om de verwondingen en de dood van anderen gegrint en gelachen wordt. Wreedheid of ongevoeligheid hoeft dat niet te zijn, en veel van de huidige Cambodjaanse volksaard is misschien terug te voeren op de Pol Pot-tijd toen een vrouw, die in snikken uitbarste als haar man voor haar ogen werd doodgeslagen, straf kreeg, en ouders en kinderen die elkaar toevallig in de strafkampen terugvonden, dat niet durfden te laten merken. Misschien mag je ook niet verwachten dat een samenleving zich al vijftien jaar na dergelijke ervaringen heeft hersteld. Misschien is ook de algemene corruptie hierop terug te voeren. In mijn twee dagen hier hoor ik drie verschillende directeuren van wees- en ziekenhuizen dieven noemen. De ontwrichting is totaal, en ik begin me af te vragen of het ooit nog wel goed zal komen met Cambodja. "Jawel", zegt iemand, "als het achterlijke broertje van Zuidoost-Azië, uitgebuut door Thailand en Vietnam."

De bruggen van wat toch Nationale Weg nr. 6 is, zijn losliggende planken met enorme gaten ertussen. Bij iedere brug verwacht je de laatste te zijn die er nog overheen kan. We passeren dorpjes die nog maar enkele

weken geleden door de Rode Khmer zijn platgebrand, zwartgeblakerd steken losse palen omhoog. Bij een van die dorpjes stappen we uit, hoewel de uniformen van de bewakers op die van de Rode Khmer lijken. De jongens zijn ook agressiever dan die bij andere checkpoints, lijken dronken. Een van hen gebaart naar mijn kleine bandrecorder die waarop ik aantekeningen inspreek. "Hij wil het hebben", zegt Van Pelt, die goed Khmer spreekt, "het is beter als we hier weggaan." Als we weer rijden, vertelt hij dat er een paar zeer recente overlopers van de Rode Khmer bij waren.

We bezoeken een vluchtelingen-kamp voor mensen wier dorpjes zijn platgebrand, of wier rijstvelden onveilig ver van hun dorpjes liggen. Ze zitten in open barakken, vooral vrouwen, kinderen en oudere mannen. Die kampen lenigen nood, maar vormen ook een gevaar: de bevolking wordt, hoe karig ook, verzorgd, hoeft niet meer zo nodig terug, en laat daarmee het gebied aan de Rode Khmer. Bovendien zijn die kampen een soort Bijstandsvoorziening voor de Rode Khmer; vrouw en kinderen hebben hier te eten, de man heeft de handen vrij om dorpen te brandschieten.

Een ongelukkige bijkomstigheid van ons verblijf in de provincie is dat we op 16 januari terug moeten, de dag na het einde van de amnestie. Aan te nemen valt dat de Rode Khmer plannen heeft voor die dag. En inderdaad, de avond daarvoor zijn er geruchten. In Svay Chek, een dorpje waar wij een dag eerder een door MSF opgezet ziekenhuisje hebben bekeken, zou een aanval zijn geweest. Dicht bij Battambang, waar we morgen heen moeten, heeft de Rode Khmer wat huizen in brand gestoken en een kanon buitgemaakt waarmee mortieren zijn afgevuurd. Een paar daarvan zijn op enkele honderden meters van het vliegveld ingeslagen. Het is denkbaar dat er geen vliegtuig zal vertrekken, en ook dat de weg Sisophon-Battambang zal worden afgesloten. Zitten we straks allemaal in pyjama beneden achter de zandzakken?

De volgende ochtend, als het MSF-team over de radio informatie heeft verzameld, blijkt het verhaal over de aanval bij Battambang waar. Maar de regeringstroepen zijn daar nu weer de baas. Groter nieuws is dat bij Angkor, het beroemde duizend jaar oude tempelcomplex, een konvooi toeristen onderweg naar een van de afgelegen tempels is aangevallen. Een gids, een politieman en een Amerikaanse toeriste zijn omgekomen. Het is nog niet duidelijk of dit ook een Rode Khmer-aanval was. De weg is afgesloten.

De weg naar Battambang wordt 's ochtends vrijgegeven maar we maken die rit nu wel met een tweede auto erbij. De twee provincies waar wij doorheen moeten zijn op dit moment de gevaarlijkste van Cambodja, wordt gezegd. Ik tel de kilometers af. Er gebeurt niets maar ik ben me er zeer van bewust dat als er iets gebeurt, dat zal zijn in een situatie die normaal leek. "Er gaan weer een hoop Cambodjanen dood", zegt de chauffeur lachend als ons een paar vrachtwagens vol soldaten tegemoet komen.

Op het vliegveld van Battambang valt het me opnieuw op dat er geen enkele veiligheidsmaatregel is. Eens zal de Rode Khmer toch op het idee moeten komen om een vliegtuig te kapen. En als we eenmaal in de lucht zijn: hoe lang vliegen we niet op geringe hoogte over gebied dat door de Rode Khmer beheerst wordt? We moeten makkelijk te raken zijn.

Het is een genoegen terug te zijn in Phnom Penh, en niet alleen omdat we de gevarenzone verlaten hebben. Bij alle vervallenheid en viesheid is het een zeer levendige en gezellige stad.

We eten heerlijke Cambodjaanse maaltijdsoep in een restaurant waar langs de muur een rat schiet, bijna even groot als het varkentje dat bij Sisophon door het restaurant liep. Brandweerscheuren in tegengestelde richting voorbij.

Als ik 's avonds wat door de straten dwaal heb ik het gevoel dat de grote open putten op de onverlichte trottoirs het grootste gevaar zijn. De mensen zijn vriendelijk en vrolijk. De schaakkampioenen die ik zou mogen doodmaken kom ik dan wel niet tegen, maar overal op straat wordt geschaakt en als ik ergens zeg dat ik ook zou willen spelen wordt eenvoudigweg de aan de gang zijnde partij gestaakt, en mag ik meteen beginnen. Gewone taxi's zijn er niet, en een paar keer maak ik gebruik van een van de taxibrommertjes. Een rit, waarheen ook, kost duizend riel, ongeveer driertien frank.

Een probleem is dat de berijders de stad niet kennen. Als je ze een adres geeft rijden ze lukraak rond, kennelijk in de hoop het ooit per ongeluk te vinden. Als zo'n jongen mij een pikdonkere straat invoert, waarvan ik zeker weet dat die niet in de juiste richting ligt, word ik even bang, maar hij stopt bij een Engelse les die daar in een garage bezig is, en die de leraar onderbreekt om ons uit te leggen hoe we moeten rijden. Waarna ik in een totaal verkeerd deel van de stad word afgezet. Om te komen waar ik moet zijn heb ik nog zeven andere brommers nodig.

Als laatste bezoeken we Angkor, de tempels uit de hoogtijdagen van de Cambodjaanse geschiedenis, van 900 tot 1400. Het trotse rijk van de Khmers omvatte toen bijna heel Indochina; het huidige Cambodja is daar een armzalige rest van.

Het is vrij stil rond de tempels. Onze eigen touroperator zei dat na de moorden van zondag al zijn Angkor-trips geannuleerd zijn. Het nieuwste gerucht is dat de zwaargewonde echtgenoot van de vermoorde toeriste zou hebben gezien dat de aanslagplegers naambordjes droegen, zoals die van de politie. Het zou een afrekening zijn tussen rivaliserende politieafdelingen die elkaar de opbrengst betwisten van wat de toeristen hier voor politiebescerming betalen.

Ik hoop dat die vete nu dan is beslecht. De weg naar het fatale tempeltje is voorlopig afgesloten en we zien veel gewapende bewakers.

De tempels zijn van een adembenemende durf. De grootste, Angkor Wat, gebouwd in de twaalfde eeuw, is nog steeds het grootste religieuze bouwwerk ter wereld. Sterker symbool van de grandeur van een natie is niet denkbaar – natuurlijk staat Angkor Wat op de Cambodjaanse vlag. Maar misschien zouden de Khmers van vandaag beter af zijn zonder dat grootse verleden, waarvan alles wat Cambodja sindsdien is overkomen een beschaming is. Zelfs de zwarte tijd van 1975 tot 1979 kan gezien worden als een poging om de stoutmoedigheid van Angkor te evenaren. In 1977, op het hoogtepunt van zijn macht, heeft Pol Pot gezegd: "Als ons volk Angkor heeft kunnen bouwen, dan zijn wij tot alles in staat."

De gids toont ons een reliëf waarop het leger van koning Jayavarman VII, de grote bouwver, tegen Thaise troepen vecht. Lachend wijst hij ons hoe de vijand in de pan wordt gehakt. "Kijk, die wordt doodgeslagen. Die zijn hoofd is eraf. Nee, die heeft niet twee pijlen in zijn hals, dat is één pijl die er helemaal door is gegaan. Hij probeert hem eruit te trekken, maar het lukt hem niet. Urghh urghh, hij krijgt die pijl er niet meer uit!"

Hij rukt een denkbeeldige pijl uit zijn keel en lacht die typisch Cambodjaanse lach: open, kinderlijk, vol onbedorven plezier.

TEKST TIM KRABBE

FOTO'S CARL DE KEYSER / MAGNUM